

EMERITUS DROSSAARD EN INCOGNITO FILOSOOF

CHARLES BENTINCK TOT NIJENHUIS IN DE JAREN 1754-1767

G.C. Ouwerkerk

In het voorjaar van 1754 legde Charles Bentinck (1708-1779) na een préséancegeschil teleurgesteld doch resoluut het ambt van drost van Twente neer en trok zich terug op zijn Overijsselse havezate het Nijenhuis. Niet zonder ironie noemde hij zichzelf nadien een 'emeritus drossaard'¹. Vervolgens gaf hij zich op het Nijenhuis over aan de geneugten van het landleven. Ook las en overdacht hij er in alle rust wetenschappelijke en filosofische werken. Bentincks bewaard gebleven omvangrijke correspondentie uit deze periode stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in de leef- en gedachtenwereld van een verlicht achttiende-eeuws edelman.

Charles Bentinck werd op 2 juni 1708 geboren op de Engelse buitenplaats Bulstrode Park² als jongste zoon van Hans Willem Bentinck en diens tweede echtgenote Jane Martha Temple. Zijn vader, de bekende favoriet van de koning-stadhouder, overleed reeds een jaar na de geboorte, een groot fortuin nalatend. Uit de nalatenschap van hun vader kregen Charles en zijn broer Willem respectievelijk de Overijsselse en de Hollandse goederen toebedeeld. Dientengevolge werden zij in 1719 op jeugdige leeftijd naar de Republiek gestuurd om daar hun opvoeding en opleiding te voltooien³.

Zonder zijn moeder, die in Engeland was achtergebleven, en onder streng toezicht geplaatst, had de pas 11-jarige Charles het in zijn nieuwe vaderland niet gemakkelijk⁴. Na enige jaren van studie in Leiden, werd bovendien besloten dat hij zonder zijn broer in Lausanne en Genève zou gaan studeren. Deze nieuwe scheiding had op Charles Bentinck een negatieve uitwerking. In Zwitserland werd hij geplaagd door aanvallen van neerslachtigheid en heimwee⁵. Overigens zou hij gedurende zijn hele leven een sombere inslag houden. Toen de broers elkaar na twee jaar terugzagen, waren zij sindsdien onafscheidelijk. Tot hun dood zouden zij elkaars beste vrienden blijven.

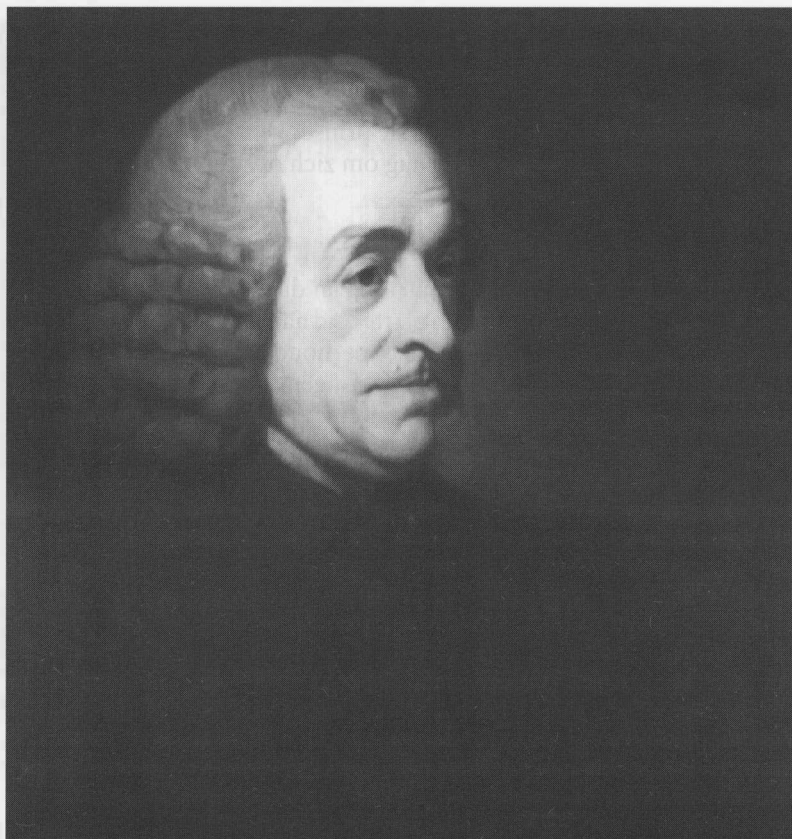
Na zijn terugkeer in de Republiek viel het Charles Bentinck moeilijk om er te aarden; hij had moeite met het vinden van echte vrienden en bleef een sterke hang naar Engeland houden. Dit laatste kwam ook tot uitdrukking in zijn huwelijkskeuze. In 1739 trouwde hij met lady Margaret Cadogan, een adellijke jongedame die net als hijzelf gedeeltelijk op Engeland was georiënteerd. Haar overleden vader was van Engels-Ierse afkomst, terwijl haar moeder uit een Amsterdamse burgemeestersfamilie stamde⁶. Het huwelijk van Charles en Margaret werd een succes, al bleef het kinderloos. Door haar beminnelijkheid en bescheiden opstelling wist de bruid zich in korte tijd zeer geliefd te maken bij haar nieuwe familie⁷.

Carrièreverloop

In overleg met zijn moeder en broer had Charles Bentinck aanvankelijk gekozen voor een militaire carrière in het Staatse leger. Daar wist hij het, ondanks herhaaldelijke tegenwerking bij pro-

Jane Martha Temple, gravin van Portland (1672-1751), moeder van Charles Bentinck. Schilderij door Michael Dahl, collectie Petworth House (foto Courtauld Institute; met dank aan The National Trust).

Charles Bentinck tot Nijenhuis (1708-1779) door Johann Zoffany (foto Iconographisch Bureau).

moties⁸, te brengen tot luitenant-kolonel der dragonders⁹. In 1746 nam hij echter plotseling ontslag uit zijn legerfunctie, om zich vervolgens naar Overijssel te begeven waar hij zich ging bezighouden met politieke zaken¹⁰. In dat gewest was hij overigens al in 1735 toegelaten tot de ridderschap vanwege zijn Sallandse havezate het Nijenhuis.

Geheel in overeenstemming met de familietraditie was Charles Bentinck een overtuigd orangist en zette hij zich samen met zijn broer in voor een herstel van het stadhouderschap. De vreugde bij de Bentincks was dan ook groot toen de prins van Oranje na de omwenteling van 1747 uiteindelijk tot stadhouder in alle gewesten werd uitgeroepen.

Zijn goede contacten met de nieuwe stadhouder, Willem IV, deden Charles' prille politieke carrière geen kwaad. In 1747 was hij namens Overijssel al lid geworden van de Staten-Generaal en een jaar later volgde zijn benoeming tot landdrost van Twente. In die jaren verbleef Charles veelvuldig in Den Haag en verving hij zijn invloedrijke broer tijdens diens afwezigheid. Ook werd hij voor belangrijke diplomatieke missies naar het buitenland gezonden. Daarnaast zou hij onder Willem IV en Anna van Hannover deel uitmaken van de 'Conferentie', waarin vooral kwesties van buitenlands beleid aan de orde kwamen. Na de dood van de prins werd Bentinck nog begunstigd met het drostambt van Dalhem en 's-Hertogenrade (1752) en met de functie van raad en generaal-muntmeester der Verenigde Nederlanden (1757).

Ondanks deze bliksemcarrière bezat Charles Bentinck eigenlijk geen al te grote ambities. Naar eigen zeggen gaf hij de voorkeur aan een teruggetrokken bestaan, ver van het politieke gewoel¹¹. Slechts onder zware druk van zijn vrienden, en met name van zijn broer, had hij het drostambt van Twente geaccepteerd. Desondanks wekte Bentincks groeiende invloed in Overijssel de nodige afgunst¹². Als drost van Twente kreeg hij bovendien te maken met heftige politieke conflicten en intriges, die hij als vertrouweling van het hof diende te neutraliseren¹³. Daarbij ondervond Charles na de dood van Willem IV in 1751 weinig steun van diens weduwe, prinses Anna. De

prinses leende mede het oor aan Bentincks politieke tegenstanders, die hem op alle manieren zwart probeerden te maken¹⁴. Toen Bentinck in 1754 bij een belangrijke kwestie, een préséance-geschil in de Staten-Generaal¹⁵, niet openlijk door haar werd gesteund, trok hij zijn consequenties. Hij concludeerde dat hij niet langer het vertrouwen van de prinses genoot en bood zijn ontslag als drost van Twente aan. Vervolgens verliet hij Den Haag om zich op zijn havezate het Nijenhuis in Salland te vestigen.

A la campagne

Hoe zag het leven op de Overijsselse havezate van de Bentincks er in die jaren uit? Uit de correspondentie van Charles Bentinck blijkt dat een leven op het platteland aanzienlijke voordelen met zich meebracht. In de eerste plaats waren de kosten van levensonderhoud er veel lager dan in Den Haag¹⁶ en werd men er minder geplaagd door sociale verplichtingen. Bovendien kon men er ongestoord van de natuur genieten, zich met aangenaam gezelschap overgeven aan eenvoudig vermaak¹⁷ of er naar hartelust jagen¹⁸. Een dergelijke manier van leven, ver verwijderd van de feesten van de Haagse beau-monde, schonk Charles Bentinck grote bevrediging¹⁹.

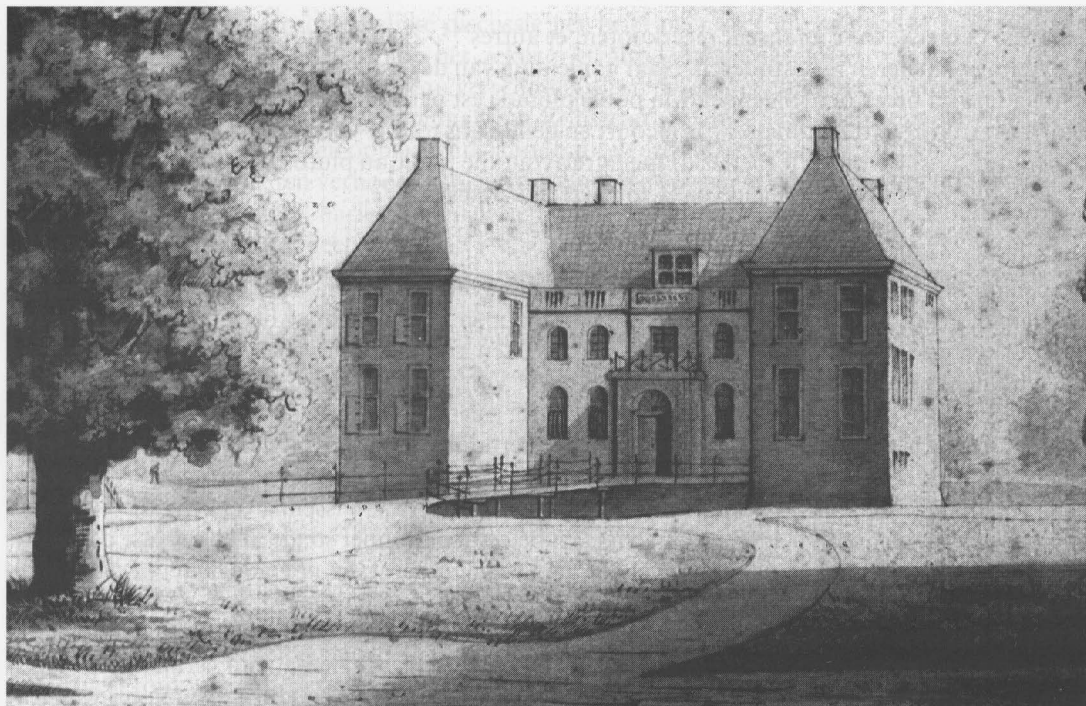
Aan het leven op het Overijsselse platteland waren echter ook enkele schaduwzijden verbonden. Vanwege de geïsoleerde ligging van het Nijenhuis viel het voor de bewoners niet mee om op de hoogte te blijven van het laatste nieuws. Om ook na zijn ontslag goed geïnformeerd te blijven van hetgeen zich in Den Haag en met name op buitenlands politiek gebied afspeelde, onderhield Charles Bentinck een geregelde briefwisseling met de griffier van de Staten-Generaal Hendrik Fagel. Ook correspondeerde hij met zijn broer Willem en met enige andere familieleden en vrienden. Omdat zijn correspondenten het soms lieten afweten²⁰, bleef Bentinck regelmatig verstoken van nieuws, en waande hij zich in een uithoek²¹.

Om de nadelige kanten van dit isolement zoveel mogelijk op te heffen was het dus zaak zich met aangenaam gezelschap te omringen. Daarom bezochten de Bentincks regelmatig vrienden²² of ontvingen zij zelf visite en logés. Tot de vaste gasten die geregeld op het Nijenhuis kwamen logeren, behoorden naast Willem Bentinck van Rhoon en diens zonen Antoine en Jean, Henry Pallardy en de freules Bentinck van Beverfeurde. Pallardy, een oude legervriend van Charles Bentinck²³, wist met zijn ongedwongenheid en humor altijd wat leven in de brouwerij te brengen. Veel rustiger gezelschap waren de genoemde freules, nichtjes van Charles, die vanwege geldgebrek zeer zuinig moesten leven²⁴. Mede om die reden konden zij bij het echtpaar Bentinck altijd op een gastvrij onthaal rekenen.

Alhoewel het Nijenhuis niet al te groot was, verbleven er in de zomermaanden soms vele gasten. Zo arriveerde in de zomer van 1756 de vijftien-jarige François Fagel, zoon van de griffier, er samen met zijn gouverneur Tavel²⁵ en de Leidse professoren Allamand en Van Royen voor een bezoek van ruim twee weken²⁶. Bij aankomst trof Fagel naast de heer en vrouw des huizes nog vijf andere gasten aan: twee freules Bentinck, majoor Pallardy en mevrouw De la Calmette met haar dochter. Samen met de elf domestieken die op het kasteel woonden en werkten²⁷, zal het er dus behoorlijk vol zijn geweest. Daarbij kwam dan nog de gebruikelijke visite. De jonge logé vermaakte zich overigens uitstekend in dit grote gezelschap: 'Je me divertis ici parfaitement bien (...). Jusqu'ici je me suis fort peu servi de mes livres. On se promène le matin ensemble, on joue à différents jeux de la campagne, on dîne. Après dîné on recommence de même, on soupe, & on joue encore après souper. Monsieur de Bentinck ne contribue pas peu à la joye qui règne ici'²⁸. Door gaans was het echter niet zo'n drukte op het Nijenhuis, en kon Charles Bentinck zich in alle rust toeleggen op een van zijn favoriete tijdpasseringen, de botanie.

Tuinen

Na zijn aftreden kreeg Bentinck meer tijd om zich bezig te houden met de tuinen van het Nijenhuis. Opmerkelijk was zijn grote persoonlijke inzet en betrokkenheid bij de verfraaiing van zijn tuinen. Beschikte Charles naar eigen zeggen niet over grote financiële middelen, hij probeerde zoveel mogelijk bijzondere gewassen en bloemsoorten²⁹ te verwerven. Daartoe onderhield hij in

Het Nijenhuis te Wijhe, de Overijsselse havezate van Charles Bentinck. Anonieme tekening uit 1863 (foto Rijksarchief in Overijssel).

binnen- en buitenland contacten met geleerden³⁰ en amateurs³¹, zelfs tot in Amerika toe³². Met behulp van de wetenschappelijke botanische boeken die hij tot zijn beschikking had³³, bestudeerde Bentinck zelf tot in detail de planten die hij bezat. Dit leidde tot de samenstelling van een latijnse plantencatalogus en de aanleg van een herbarium.

Voorts startte Bentinck een briefwisseling met professor Van Royen, hoofd van de Leidse hortus botanicus, die hij bestookte met vragen over de verzorging en determinatie van zijn planten³⁴. Zo nu en dan kwam de Leidenaar zelf naar Overijssel om er de kleine exotische tuin te inspecteren. Niet zonder trots duidde Bentinck die aan als 'mes Indes'. Omdat zijn 'maître botanicien'³⁵ Van Royen maar af en toe kon overkomen, was Charles Bentinck voor de meeste veranderingen in de tuinen van het Nijenhuis aangewezen op zijn lokale tuinman³⁶. Naarmate de tuinen gevarieerder werden en de gewassen exotischer, werden er aan de tuinman hogere eisen gesteld, reden waarom Bentinck in het najaar van 1759 op zoek ging naar een geschikte vervanger. Daarbij riep hij de hulp in van zijn broer en diens tuinman op Sorgvliet. Die zouden er overigens een jaar voor nodig hebben om iemand te vinden. Charles gaf zijn broer te kennen op zoek te zijn naar een tuinman, die tevens een vriend en kameraad zou kunnen zijn³⁷. Deze tuinman diende verstand te hebben van vruchtbomen en moestuinen, zonder daarover al te opschepperig te doen. Hij moest de natuur zo ongeveer zijn gang laten gaan, het tegendeel van lui zijn, intelligent, aangenaam in de omgang en een vrolijke metgezel³⁸. De nieuwe tuinman werd een jaarloon van 130 à 140 gulden in het vooruitzicht gesteld³⁹. Inmiddels had een gegadigde, de tuinman van de Sallandse landdrost Van Huffel, na een bezoek aan het Nijenhuis laten weten er nog voor geen duizend gulden te willen werken omdat de varkens er over het voorplein liepen en loslijvig waren⁴⁰. Deze opmerking geeft aan hoe landelijk het Nijenhuis er in die tijd moet hebben uitgezien.

Dit wilde Bentinck overigens zo laten. Met opzet werden de tuinen en grachten van het Nijenhuis bevolkt door dieren om de aanblik wat te verlevendigen. Hij schreef zijn broer eens dat de dieren in en rondom het huis altijd flink lawaai maakten, maar dat hij dit niet hinderlijk vond. In dezelfde brief vroeg hij hem om enige watervogels te leveren 'pour égayé mes fenêtrés avec mes

canards; bergeenden, rotgansen, meerkooten, et autres'⁴¹. Zelf schein Bentinck er genoeg in het gedrag van dieren te bestuderen. Naar aanleiding van de dood van één van zijn parelhoenders schreef hij zijn broer het volgende: 'Ma poule pintade est perie malheureusement, ainsi le coq est veuf, et veuf fort extraordinaire, car il court en gémissant tout le voisinage pour chercher sa chère défunte; ainsi je vous prie tâchez de me faire avoir une poule au plutôt, afin que le pauvre misérable n'aille pas faire un gallicide dans son extrême désespoir'⁴².

Filosofie

De persoonlijke belangstelling van Charles Bentinck ging niet alleen uit naar de planten- en dierenwereld, maar ook naar de kunsten en wetenschappen. Wat dit laatste betreft verdiepte hij zich bij voorkeur in theologie en filosofie. Naast klassieken als Plato en Epictetus las en overdacht hij op het Nijenhuis werken van Montesquieu, Locke, Voltaire, Leibniz en Rousseau. Om over dergelijke lectuur te discussiëren nodigde hij regelmatig geleerden uit, zoals de Leidse professor Allamand. Deze was zo onder de indruk van Charles' eruditie, dat hij hem in contact bracht met de Zwitserse wijsgeer Charles Bonnet (1720-1793), die vanuit Genève met geleerden uit heel Europa correspondeerde. Tussen Bonnet en Bentinck kwam een briefwisseling op gang die vele jaren zou duren⁴³ en waaraan beiden groot genoeg beleefden. Bonnet stelde al gauw vast dat Charles Bentinck interessante denkbeelden en een actieve geest bezat, en noemde hem in een van zijn brieven een incognito filosoof⁴⁴.

Bonnet betreurde het dat Bentinck z'n ideeën voor zichzelf hield en spoorde hem aan te publiceren. Daar voelde Charles echter weinig voor. Met recht vreesde hij dat zijn verlichte denkbeelden in de Republiek niet in goede aarde zouden vallen⁴⁵. Zodoende zou hij er weinig eer van hebben⁴⁶. Bovendien beschouwde de bescheiden Bentinck zichzelf niet als een geleerde. Van het lidmaatschap van de Royal Society in Londen zag hij onder andere af omdat hij te veraf woonde om die te kunnen bezoeken. En, zo meldde hij Bonnet, hij had er beslist geen behoefte aan om zich, met alleen die titel, geleerder voor te doen dan hij was⁴⁷. Aanvankelijk schrok Charles Bentinck er voor terug om op verzoek van Bonnet diens wetenschappelijke publicaties te beoordelen en van kritiek te voorzien⁴⁸. Maar na enige aandrang bleek hij hier zeer wel toe in staat⁴⁹. Zo ont-

*Charles Bentinck op
oudere leeftijd.
Krijttekening door
J.F. Tommann (foto
Iconographisch Bureau).*

wikkelde zich een wetenschappelijke discussie per brief over zeer uiteenlopende onderwerpen. Daarbij waren Bonnet en Bentinck het zeker niet altijd eens. Met name ten aanzien van de geschriften van Jean Jacques Rousseau verschilden zij sterk van mening. In tegenstelling tot Bonnet was Bentinck een groot bewonderaar van Rousseau en vooral van diens opvoedkundige en religieuze opvattingen⁵⁰. Een opmerkelijk standpunt in een tijd waarin Rousseau alom werd verketterd, en zijn geschriften verboden. Toen Rousseau in de jaren '60 van de achttiende eeuw in de problemen raakte, bood Charles Bentinck hem zelfs asiel in de Republiek aan. Van dit aanbod maakte de filosoof echter geen gebruik⁵¹.

Over het algemeen stelde Bentinck zich bij zijn lectuur ruimdenkend op⁵². Voltaire verfoeide hij echter. Zijn negatieve oordeel was in de eerste plaats gebaseerd op Voltaire's denkbeelden en geschriften. Deze beschouwde hij als gevaarlijk en funest voor de maatschappij in het algemeen en voor het christendom in het bijzonder⁵³. Zelf had Charles in zijn jonge jaren Voltaire in Leiden ontmoet. Op grond hiervan noemde hij de man een verwaande kwast en een opschepper⁵⁴. Charles Bentinck nam het Voltaire onder andere kwalijk dat hij iedere vorm van religie ridiculiseerde, want wat hem betrof dienden verlichtingsfilosofie en religie hand in hand te gaan. Daarbij had hij een grote afkeer van religieuze onverdraagzaamheid. De onverdraagzame orthodoxe theologen hield hij dan ook grotendeels verantwoordelijk voor de toename van de ongelovigheid in zijn tijd⁵⁵.

Naast intellectuele contacten in het Zwitserse⁵⁶ had Bentinck, met name via zijn broer, banden met de Leidse universiteit⁵⁷, die hij geregeld bezocht. Op latere leeftijd gaf hij zijn broer zelfs te kennen zich graag in Leiden te willen vestigen. Want, zo drukte hij het uit, 'c'est Alma Mater, chez qui on est toujours gai et content'⁵⁸. Een typerende uitspraak van een man met een grote passie voor de wetenschap. Bentinck zal dan ook groot genoeg hebben beleefd aan de contacten die hij vanuit het Nijenhuis met de intellectuele wereld onderhield, en hierin een zekere compensatie voor zijn politieke teleurstellingen hebben gevonden.

Al leidde Charles Bentinck na zijn aftreden als drost van Twente een aangenaam en vrij teruggetrokken bestaan op zijn Overijsselse havezate, toch kon hij zich niet geheel onttrekken aan zekere verwachtingspatronen en wensen die er met betrekking tot zijn persoon in z'n omgeving leefden. Zo drong met name Willem Bentinck van Rhoon er vrijwel onophoudelijk bij zijn broer op aan om op het politieke toneel terug te keren⁵⁹. In 1757 wist hij voor Charles de functie van raad en generaal-muntmeester der Verenigde Nederlanden te verwerven⁶⁰. Voor de ambitieuze Bentinck van Rhoon was dit echter nog lang niet genoeg. Hij wenste zijn broer, ondanks diens bedenkingen, op het hoogste politieke niveau terug te brengen. Met name na het overlijden van prinses Anna (1759) leken zich hiertoe nieuwe mogelijkheden voor te doen. In 1762 werd daarom een poging ondernomen om Charles tot drost van Salland, het hoogste ambt in Overijssel, benoemd te krijgen⁶¹. Dit mislukte echter, waarschijnlijk door toedoen van de hertog van Brunswijk⁶², evenals een plan om Charles na de dood van zijn broer in de Hollandse ridderschap te doen opnemen⁶³. We kunnen hieruit opmaken dat er na 1754 voor Charles Bentinck geen grote politiek rol meer was weggelegd.

De rest van zijn leven zou Bentinck in Den Haag doorbrengen. In het najaar van 1767 verliet hij, waarschijnlijk vanwege zijn slechte gezondheidstoestand, het Nijenhuis om zich met zijn vrouw in de hofstad te vestigen. Ook daar leefde hij vrij afgezonderd⁶⁴, slechts omringd door enkele familieleden. Op 8 maart 1779 overleed Charles Bentinck in Den Haag op 70-jarige leeftijd, drie jaar later gevolgd door lady Margaret.

Enige jaren voor hun dood hadden Charles en zijn broer in Den Haag een ontmoeting met de filosoof en encyclopedist Denis Diderot⁶⁵. In zijn geschriften zou Diderot zich lovend uitlaten over de Bentincks. Hij noemde hen daarin 'chefs de la noblesse'⁶⁶. Zij vertegenwoordigden voor hem de indrukwekkende ernst van de oude Romeinen⁶⁷. Een dergelijke betiteling zou Charles Bentinck tot Nijenhuis zeker op prijs hebben gesteld.

NOTEN:

1. Ch. Bentinck aan H. Fagel, 3 aug. 1754, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling (ARA-I), Archief van de familie (AF) Fagel, nr. 2258-4.
2. A. Le Blond, *Charlotte Sophie Countess Bentinck. Her life and times 1715-1800 I* (Londen 1912), 14.
3. P. Geyl, 'Een opvoeding in de achttiende eeuw' in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 5e reeks, 9 (1922) 233-268.
4. Dit toezicht werd uitgeoefend door een voogd, graaf Johan Hendrik van Wassenaer-Obdam, en een gouverneur. Vooral met de laatstgenoemde, Carrier genaamd, kon Charles het bijzonder slecht vinden. Geyl, 'Opvoeding', 242. Vgl. P.E. Schazmann, *The Bentincks. The history of a European family* (Londen 1976) 129-131.
5. W.C. van Huffel, *Willem Bentinck van Rhoon. Zijn persoonlijkheid en leven, 1725-1747* ('s-Gravenhage 1923) 58-62. Alhoewel Charles Bentinck het niet naar zijn zin had in Genève, was zijn studie en verblijf aldaar toch van belang vanwege de verlichte denkbeelden die hij er opdeed. Schazmann, *The Bentincks*, 132-134.
6. Margaret Cadogan was een dochter van William Cadogan 1st earl Cadogan, viscount Caversham, baron Cadogan (1672-1726) en van Margaretha Cecilia Munter, vrouwe van Zanen en Raaphorst (1675-1749). Margarets vader was onder meer Engels gezant in Den Haag geweest, en had als rechterhand van de hertog van Marlborough tijdens de Spaanse Successieoorlog een groot vermogen vergaard. Haar moeder was eveneens zeer gefortuneerd.
7. Zie bijv.: W. Bentinck aan de gravin van Portland, 2 aug. 1743, British Library (Londen) (BLL), Egerton Collection (Eg.) 1712, f. 284-285.
8. W. Bentinck aan de gravin van Portland, 29 juli 1740, Ibidem, f. 192,193; Ch. Bentinck aan de gravin van Portland, 8 nov. 1746, BLL, Eg. 1713, f. 274-275. Zie ook: W. Bentinck aan Willem IV, 29 maa. 1748, Hoge Raad van Adel (HRvA), AF Van Spaen nr. 594: 'Et un bourgeois d'Amsterdam a déclaré tout net a mon frère qu'il n'y avoit aucun avancement ni aucune faveur a attendre pour aucun des miens, a cause de mon attachement déclaré et public pour les intérêts et pour la personne de V.A.S'.
9. A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* ('s-Gravenhage 1990) 236.
10. Voor een kort overzicht van Bentincks politieke carrière, zie: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW) I* (Leiden 1911) 297-298. Een beschrijving van Charles' politieke activiteiten in de jaren 1746-1754 vindt men bij Gabriëls, *Heren als dienaren*, 236-241.
11. Gabriëls, *Heren als dienaren*, 238.
12. Dit gold met name voor Reinhard Borchard Rutger graaf van Rechteren tot Gramsbergen. Ten koste van deze edelman, een fel tegenstander van de prins, had Charles Bentinck in 1747 de buitencommissie ter Staten-Generaal verkregen. Sindsdien trachtte Van Rechteren Bentinck op alle mogelijke manieren tegen te werken, in een poging hem ten val te brengen.
13. N.A. Bootsma, *De hertog van Brunswijk 1750-1759* (Assen 1962) 104-105.
14. Ch. Bentinck aan H. Fagel, 22 maa. 1752, ARA-I, AF Fagel, nr. 2227-8: 'La Princesse trouvoit mauvais que le feu prince donnât de si longues et frequentes audiences à ce gentilhomme [Van Rechteren tot Gramsbergen], mais je vois qu'elle prendra le même train'. Idem aan idem, 13 febr. 1753, ARA-I, AF Fagel, nr. 2241-4: 'Il paroît que cela en est venu au point, que madame la princesse et tout ce qui tient à Sa cour sont les échos de monsieur de Gramsbergen et de ses amis. On dit qu'on parle de nous partout à la Haye, et tout ce que j'en entens sont les mêmes choses que tous les Rechteren ont publié depuis trois ou quatre ans'.
15. Voor een gedetailleerde beschrijving van dit préséancegeschil, zie Gabriëls, *Heren als dienaren*, 239-241, 319-320.
16. Gabriëls, *Heren als dienaren*, 376; Ch. Bentinck aan H. Fagel, 9 dec. 1755, ARA-I, AF Fagel, nr. 2268-17: '(...) je trouve que mes finances, (qui ne sont que modiques, mais dont je ne veux demander d'amélioration à qui que ce soit) s'accommodent mieux de mon séjour à la campagne, que de celui de la Haye'.
17. Wat Charles Bentinck betreft bestond dit vermaak binnenshuis o.a. uit lezen, tekenen en viool spelen. M. Bentinck geb. Cadogan aan W. Bentinck, 8 okt. 1754, BLL, Eg. 1729, f. 317-318.
18. Op en rondom het Nijenhuis betoonde Bentinck zich een voorstander van een gematigde jacht. Bij hem stond de sport van het jagen voorop, en niet zozeer het afschieten van grote aantallen dieren. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 14 dec. 1765, BLL, Eg. 1731, f. 214: 'J'ai chassé avant-hier encore une fois le même lièvre que vous avez vu courir deux fois; il nous donna une très jolie chasse, et longue; et fut encore assez habile pour se sauver au coucher du soleil, par le jardin de Vellner. Hier il vint passer à quatre pas de moi (...), mais je le laissai passer tranquillement, afin de lui faire une nouvelle visite lundi'. Vgl. idem aan idem, 15 jan. 1757, BLL, Eg. 1729, f. 366-367.
19. 'Je viens de ma fête', zo schreef hij zijn broer vanuit het Nijenhuis; 'i.e. je rentre, après avoir arpenté pendant trois heures, tout seul, à voir que font mes ouvriers, par le plus beau tems du monde. Et chemin faisant j'ai tué un lapin, et manqué un oiseau de proie, qui faisoit la cour à mes pigeons; et me voici à me reposer au coin de mon feu, qui n'est pas calculé pour deux. Le bon c'est que qui que ce soit ne s'intrud, ni n'est intrus dans mes fêtes'. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 4 maa. 1760, BLL, Eg. 1730, f. 80-81.
20. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 15 maa. 1760, BLL, Eg. 1730, f. 86: 'Les fêtes ont bien mis les gens comme nous de côté; car depuis le premier de ce mois, je n'ai eu signe de vie de personne à la Haye, excepté trois mots de monsieur le comte Antoine'. Vgl. tevens idem aan idem, 1 mei 1759, BLL, Eg. 1730, f. 12: 'Donnez nous bientôt quelques bonnes nouvelles,

- car nous en avons faim'; Ch. Bentinck aan H. Fagel, 3 aug. 1754, ARA-I, AF Fagel, inv.nr. 2258-4: 'Ben ik in het vergeet boek geraekt?'
21. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 15 jan. 1757, BLL, Eg. 1729, f. 366-367.
  22. Meestal verbleven zij hiertoe gedurende enige weken per jaar in Den Haag. Verder bezocht Charles regelmatig de Doorwerth, het Gelderse kasteel van zijn broer, en de universiteitsstad Leiden.
  23. C. Gerretson en P.Geyl (eds), *Briefwisseling en aantekeningen van Willem Bentinck, heer van Rhoon I* (2e druk, 's-Gravenhage 1976) 71.
  24. M. Bentinck geb. Cadogan aan W. Bentinck, 18 maa. 1752, BLL, Eg. 1729, f. 45-47.
  25. Tavel was enige jaren daarvoor gouverneur geweest van de twee zonen van Willem Bentinck van Rhoon. Van Huffel, *Willem Bentinck van Rhoon*, 147.
  26. F. Fagel aan H. Fagel, 27 juli 1756, ARA-I, AF Fagel, nr. 2278-2; F.S. Tavel aan H. Fagel, 10 aug. 1756, ARA-I, AF Fagel, nr. 2272-6.
  27. A.J. Gevers en A.J. Mensema, *De havezaten in Salland en hun bewoners* (Alphen aan den Rijn 1985) 382.
  28. 'Ik vermaak me hier uitstekend (...). Tot nu toe heb ik heel weinig gebruik gemaakt van mijn boeken. In de ochtend maken we gezamenlijk een wandeling, we doen diverse plattelandsspelletjes, en we dineren. Na het diner beginnen we opnieuw, dan souperen we en doen na het souper nog wat spelletjes. Meneer Bentinck draagt niet weinig bij aan de vrolijke stemming die hier heerst'. F. Fagel aan H. Fagel, 27 juli 1756, ARA-I, AF Fagel, nr. 2278-2. Het enige dat naar de mening van François Fagel op het Nijenhuis ontbrak, was een visvijver.
  29. Zie bijv. Ch. Bentinck aan D. van Royen, 18 mei 1762, Universiteitsbibliotheek Leiden (UBL), Brievencollectie (BC), sign. BPL 1900: 'Nous nous fourrons, mon homme [de tuinman van het Nijenhuis] et moi, dans les fleurs jusqu'aux oreilles, de toutes les sortes que je puisse ramasser. J'en ferai une liste cette année, et prierai mes amis lieffhebbers de vouloir bien contribuer à me rendre encore plus fou que je ne suis, en multipliant le nombre de mes fleurs et plantes qui fleurissent'.
  30. In hoofdzaak met David van Royen (1727-1799), 'professeur en botanique à Leyden'. Van 1754 tot 1786 was Van Royen als hoogleraar in de kruidkunde verbonden aan de Leidse universiteit. Verder zocht Charles Bentinck toenadering tot de Engelse plantkundige Philip Miller en tot Duhamel de Monceau, lid van de Parijse Academie. Ch. Bentinck aan D. van Royen, 19 okt. 1756 en 24 okt. 1758, UBL, BC, sign. BPL 1900.
  31. In Engeland onderhield hij op dit gebied contacten met de hertog van Richmond en Mylord Clanbrassil. Verder wisselde Bentinck gewassen uit met zijn broer Willem, griffier Hendrik Fagel, de Sallandse landdrost Van Huffel, met hofarts Schwencke, en betrok hij planten van Het Loo.
  32. Ch. Bentinck aan D. van Royen, 6 maa. 1762, UBL, BC, sign. BPL 1900: 'Ce qui me désole c'est de ne pouvoir avoir des graines d'Amérique. Il y a bien un an et demi que j'ai écrit une lettre au jeune Clayton, que j'avois appris qui étoit de retour en Virginie; mais je ne sai s'il a reçu ma lettre, car je n'en ai aucune nouvelle. Je crois que cette guerre fait tort à notre botanique'.
  33. In zijn brieven noemt Bentinck werken van Linnaeus, Gronovius, Adriaan van Royen, Pitton de Tournefort en Duhamel de Monceau. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 13 aug. 1757, BLL, Eg. 1729, f. 425-426; Ch. Bentinck aan D. van Royen, 21 nov. 1756, UBL, BC, sign. BPL 1900.
  34. Hiervoor verontschuldigde Bentinck zich eens op de volgende wijze: 'Je crains que ma correspondance (ne) vous incommode autant qu'un college; votre malheur est d'avoir à faire à un campagnard desoeuvré'. Ch. Bentinck aan D. van Royen, 25 okt. 1756, UBL, BC, sign. BPL 1900.
  35. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 16 nov. 1759, BLL, Eg. 1730, f. 54-55.
  36. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 21 juni 1760, BLL, Eg. 1730, f. 127-128: 'Depuis [six heures du matin] je me suis beaucoup amusé à faire travailler et a travailler dans mon jeune bois devant la maison, et y faire de jolies choses.' Idem aan idem, 14 maa. 1761, BLL, Eg. 1730, f. 189-190: '(...) je suis [occupé] à tourner un assez grand coin des Indes, et il y faut ôter et remettre tout; ce qui demande ma présence et mon soin'. Ch. Bentinck aan D. van Royen, 18 mei 1762, UBL, BC, sign. BPL 1900: 'Moyennant le soleil qu'il fait dans ces Indes et dans ce jardin, daar ik niet uyt te slaan ben, j'ai le visage et les mains, comme un jeune nègre'.
  37. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 15 sept. en 27 nov. 1759, BLL, Eg. 1730, f. 35-36, 56-57.
  38. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 17 juni 1760, BLL, Eg. 1730, f. 124-126.
  39. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 1 juli 1760, BLL, Eg. 1730, f. 133-134. Omstreeks die tijd verdiende de tuinman op het Gelderse kasteel Rosendaal bijna het dubbele (f 250,-). J.C.Bierens de Haan, *Rosendaal, Groen Hemeltjen op Aerd. Kasteel, tuinen en bewoners sedert 1579* (Zutphen 1994) 91. Overigens was Charles Bentinck van mening dat men zijn personeel niet teveel moest uitbetalen, omdat zij daarmee alleen maar slechter en brutaler zouden worden. Idem aan idem, 7 feb. 1761, BLL, Eg. 1730, f. 169-170.
  40. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 24 juni 1760, BLL, Eg. 1730, f. 129-130.
  41. 'om samen met mijn eenden m'n ramen wat op te vrolijken (...)'. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 25 jan. 1752, BLL, Eg. 1729, f. 18-19.
  42. 'Mijn (wijfjes-)parelhoen is ongelukkigerwijs doodgegaan, dus is de haan weduwnaar geworden, en wel een zeer eigenaardige weduwnaar, want hij rent luid kakelend de hele omgeving af om zijn geliefde overledene te zoeken; dus vraag ik u me zo spoedig mogelijk een (ander) parelhoentje te doen toekomen, opdat de arme ongelukkige in zijn opperste vertwijfeling geen 'hoenderberoerte'(gallicide) oploopt'. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 22 juli 1758, Rijksarchief in Gelderland (RAG), AF Bentinck, nr. 728.

43. Zowel de brieven van Charles Bentinck als die van Bonnet zijn bewaard gebleven en bevinden zich in de Bibliothèque Publique et Universitaire te Genève (BPUG), Manuscrits Bonnet (Ms.B.). De correspondentie strekt zich uit over de jaren 1762-1774.
44. Ch. Bonnet aan Ch. Bentinck, 5 mei 1762, BPUG, Ms.B. 71, f. 32-33. Enige jaren later, in juni 1769, sprak Bonnet tegenover een van zijn correspondenten zelfs van 'notre respectable philosophe de Nienhuys' (BPUG, Ms.B. 73, f. 44).
45. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 10 apr. 1762, BPUG, Ms.B. 27, f. 70-72: 'Le peu que j'ai pensé, n'a jamais été que pour ma satisfaction particulière dans mon cabinet, sans avoir jamais songé à communiquer mes idées à personne; d'autant plus que je vis dans un país où elles s'accordent fort mal avec les notions des autres'.
46. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 22 mei 1762, BPUG, Ms.B. 27, f. 73-76: '(...) si ma philosophie est bonne, elle ne le sera au goût de guères de gens; et si elle ne l'est pas, j'en aurois peu de honneur'.
47. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 20 sept. 1763, BPUG, Ms.B. f. 94-97.
48. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 22 dec. 1764, BPUG, Ms.B. 28, f. 82-87: 'Vous êtes le premier homme au monde qui ait jamais prétendu m'ériger en juge et en critique. (...) Aussi je ne lis pas pour chercher du mauvais, mais du bon; non pour critiquer, mais pour mon plaisir'.
49. In zijn brieven besprak Bentinck met Bonnet onder andere de inhoud van diens navolgende werken: *Essai de psychologie; ou considérations sur les opérations de l'âme, sur l'habitude et sur l'éducation* (1755), *Essai analytique sur les facultés de l'âme* (1760), *Considérations sur les corps organisés* (1762), *Contemplation de la nature* (1764) en *La Palingénésie philosophique, ou idées sur l'état passé et sur l'état futur des êtres vivans [...] et qui contient principalement le précis de ses Recherches sur le christianisme* (1769).
50. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 20 sept. 1763 en 7 febr. 1764, BPUG, Ms.B. 27, f. 94-102. Overigens had Bentinck ook wel enige kritiek op Rousseau: 'Je crois vous avoir déjà dit que je désapprouvois en lui des expressions, quelquefois équivoques, et quelquefois trop fortes contre des opinions reçues. Quand on croit devoir combattre ces dernières, on ne gagne rien à les choquer rudement de front; on ne fait que révolter ceux qui en sont imbus, et les rendre d'abord sourds à toute raison' (Idem aan idem, 22 febr. 1765, BPUG, Ms.B. 28, f. 88-91).
51. W. Gobbers, *Jean-Jacques Rousseau in Holland. Een onderzoek naar de invloed van de mens en het werk (ca. 1760 - ca. 1810)* (Gent 1963) 26-33.
52. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 22 dec. 1764, BPUG, Ms.B. 28, f. 82-87.
53. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 5 mei 1759, BLL, Eg. 1730, f. 14-15; Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 22 dec. 1764, BPUG, Ms.B. 28, f. 82-87.
54. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 20 nov. 1762, BPUG, Ms.B. 27, f. 84-87.
55. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 22 mei 1762, BPUG, Ms.B. 27, f. 73-76: 'Je suis persuadé que c'est le masque de theologie, dont ceux qui en font metier, ont caché la religion, qui a formé la plupart des incredules (...)'. Vgl. J. Marx, *Charles Bonnet contre les Lumières 1738-1850* (Oxford 1976) 583-584.
56. Bentinck correspondeerde ook met de Zwitserse geleerde Abraham Trembley, voormalig gouverneur van zijn neven en ontdekker van de zoetwaterpoliep. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 21 dec. 1765, BPUG, Ms.B. 28, f. 95-98.
57. Zie bijv. J. van den Berg, 'Willem Bentinck (1704-1774) en de theologische faculteit te Leiden' in: *Bestuurders en Geleerden. Opstellen over onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, aangeboden aan Prof. Dr. J.J. Woltjer bij zijn afscheid als hoogleraar van de Rijksuniversiteit te Leiden* (Amsterdam /Dieren 1985) 169-177.
58. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 8 febr. 1766, BLL, Eg. 1731, f. 246-247.
59. In principe was Charles Bentinck daartoe wel bereid, onder voorwaarde dat hij van de kant van prinses Anna op eerherstel en een rechtvaardiging van zijn handelswijze in 1754 kon rekenen. Hiermee kon of wilde de prinses niet accoord gaan, al deed zij wel enige moeite om met andere middelen een toenadering tot stand te brengen, hetgeen mislukte. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 1 jan. en 20 aug. 1757, BLL, Eg. 1729, f. 353-356 en 429-430. Overigens was Charles in 1754 niet geheel ambtelos geworden. De functie van drost in de landen van Dalhem en 's-Hertogenrade bleef hij nadien gewoon uitoefenen.
60. Th. Bussemaker (ed.), *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, 4e serie (Leiden 1908-1914) III, 429-430, 433, 445-446.
61. NNBW I, 297-298.
62. F.J.L. Krämer en A.J. van der Meulen (eds), *Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, 1747-1788 I* (Amsterdam 1901) 309-310, 343.
63. D.C. Nijhoff, *De Hertog van Brunswijk. Eene bijdrage tot de geschiedenis van Nederland gedurende de jaren 1750-1784* ('s-Gravenhage 1889) 123.
64. Ch. Bentinck aan Ch. Bonnet, 18 dec. 1767, BPUG, Ms.B. 29, f. 54-57: 'Quoiqu'en ville depuis deux mois, j'y vis en retraite comme à la campagne; ayant pour raison, le peu de compagnie à qui je convienne, et qui me convienne'.
65. Ch. Bentinck aan W. Bentinck, 10 aug. 1773, BLL, Eg. 1729, f. 240-241.
66. Deze betiteling had met name betrekking op hun rol bij de omwenteling van 1747. A. Porta, *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam 1702-1748* (Assen/Amsterdam 1975) 210.
67. H.L. Brugmans, 'Diderot, le voyage de Hollande' in: *Connaissance de l'étranger. Mélanges offerts à la mémoire de Jean-Marie Carré* (Parijs 1964) 159.